

راه‌های مقابله با عرفان‌های کاذب در جوامع مدرن

معصومه خدادادی‌گی*

چکیده

امروزه یکی از مهم‌ترین دغدغه‌های جوامع مدرن در حوزه معنویت، مسأله عرفان‌ها و معنویت‌های نوظهور است؛ معنویت‌های سکولار و لیبرالیستی و کاذبی که می‌کوشند به عطش معنوی بشر جدید پاسخ دهند. هم‌اکنون ده‌ها فرقه و آیین عرفانی و معنوی خرد و کلان در سطح جوامع به گونه‌های مختلف در حال فعالیت و عضوگیری هستند؛ برخی در سطح تبلیغات مکتوب و بانفوذ در رسانه‌های ارتباطی به جان ایمان و معنویت مردم افتاده و می‌کوشند با نام عرفان و معنویت، پیروانی را به گرد خود جمع کنند و بهره‌های اقتصادی و سیاسی و فرهنگی و اجتماعی خود را از آنان ببرند. امروزه تبلیغات این‌گونه فرقه‌ها، منش‌ها و روش‌های آنها برخی افراد را به انحراف کشیده است و علاوه بر این آنچه که بیشتر از همه مورد ستیز و عناد قرار گرفته، سنت و هنجارهای رایج و پذیرفته شده در جامعه است که لزوم مقابله با این فرقه‌ها و نحله‌های دروغین را بیش از پیش ضروری می‌نماید. مقاله حاضر تحت عنوان راه‌های مقابله با عرفان‌های کاذب در جوامع مدرن با بهره‌مندی از مجموعه تحقیقات و مقالات و کتب کتابخانه‌ای با روش توصیفی-تحلیلی به بیان مباحثی چون مفهوم عرفان حقیقی و کاذب و ریشه و علل پیدایش عرفان‌های کاذب و ضرورت مقابله با این‌گونه عرفان‌ها و راه‌های مقابله با آن پرداخته و از مجموعه مطالب بیان شده نتایج ذیل به دست آمده؛ از جمله اینکه برای مقابله با نقشه و اهداف شوم دشمنان در ترویج آیین‌های انحرافی دو نوع فعالیت باید انجام گیرد که شامل فعالیت‌های علمی و عملی است، در بُعد علمی و شناختی باید گروهی از دلسوزان اخلاقی و فرهنگی جامعه به طور دقیق و عمیق با فرقه‌های جدید آشنا شوند و مبانی فکری و علمی آنان را بشناسند و بتوانند به درستی نقد نمایند که از جمله این فعالیت‌ها: به کارگیری برنامه‌های دینی - مذهبی ، تبیین و شناخت عرفان حقیقی - کاذب ، طراحی مهندسی اخلاقی - تربیتی در سطح خرد و کلان ، تأکید بر عقلانیت و پرهیز از امور خرافی است که باید در دستور کار خود قرار دهند و در بُعد عملی نیز باید برنامه‌هایی مشخص و جامع را در حیطه فرهنگی ، امنیتی ، آموزشی و اجتماعی را تدوین نموده و اقدامات لازم را برنامه‌ریزی کنند.

کلیدواژه‌ها: جوامع مدرن، عرفان‌های کاذب، راه‌های مقابله علمی - عملی

* کارشناسی ارشد تاریخ معاصر و طلبه سطح ۲ حوزه علمیه، mk.a.mk۱۳۶۲@gmail.com

مقدمه

عرفان طریقه و شیوه‌ای ویژه برای دستیابی به حقیقت است که بر شهود و اشراق تکیه دارد. امروزه با توسعه زندگی مادی بشر و صنعتی شدن آن، نه تنها گرایش به عرفان و معنویت کاسته نشده، بلکه نیاز به آن افزایش یافته است. از همین روی عرفان‌های بدلی و کاذب برای پاسخ به این نیاز ظهور کرده‌اند و از این تمایل برای رسیدن به اهداف خاص خود سوءاستفاده نموده و رواج اندیشه‌ها و عقاید باطل خود را در قالب مکتب‌هایی در سطح جهانی رواج داده‌اند، اما با این همه نتوانسته‌اند به این عطش و نیاز معنوی بشر پاسخ مناسبی دهند.

در حال حاضر بسیاری از عرفان‌های موجود، کاذب و ساختگی و خارج از چارچوب دین هستند و در واقع این مکاتب نوعی شبه عرفان هستند که از اومانیزم برخاسته‌اند و فاقد معنویت دینی‌اند. امروزه جوامع مدرن در برابر هجوم دشمنان و فرقه‌های ضالّه و عرفان‌های نوظهور، با عقاید مختلف قرار گرفته‌اند که لازم است برای آگاهی و آشنایی مردم به خصوص جوانان، مبانی اعتقادی این‌ها مورد مطالعه قرار گرفته و راه‌های مقابله با آن‌ها بررسی شود.

این آسیب و خطر به دلیل توسعه وسایل ارتباطات و فن‌آوری‌های اطلاعاتی بیش از گذشته رخ می‌نماید و مسئولیت نهادهای آموزشی- فرهنگی- اجتماعی و امنیتی را در گسترش و نشر معارف حقیقی و تبیین درست آموزه‌های دینی و مقابله با انحراف‌ها و کج‌روی‌ها را مضاعف ساخته و موجب شده که این خطر را جدی بگیرند و در قالب یک کار مطالعاتی تمام توان خود را برای مقابله با آن‌ها به کار بگیرند.

با توجه به توضیحات داده شده، حال این سؤال پیش می‌آید که راه‌های مقابله با عرفان‌های کاذب چیست؟

مقاله حاضر تحت عنوان راه‌های مقابله با عرفان‌های کاذب در جوامع مدرن، قصد دارد راهکارها را شناسایی کرده و اقدامات لازم را در این راستا معرفی نماید تا شاید قدمی برای شناخت و مبارزه با عرفان‌های دروغین و کاذب هرچند کم برداشته باشد.

عرفان‌های کاذب امروزه مصداق جنگ نرم است که هویت فرد را به خطر می‌اندازد و ارزش‌های اجتماعی افراد را کم‌رنگ کرده و بحران‌های روانی به وجود می‌آورد و با هدف قرار دادن باورها و اعتقادات مردم به ویژه جوانان موجب فروپاشی خانواده‌ها می‌گردد و از آنجایی که غرب با استفاده از ابزارهای فراگیر رسانه‌ای (ماهواره و اینترنت و کتاب و ...) به تخریب پایه‌های اعتقادی و ارزش

نسل حاضر می‌پردازد، شناسایی و راه‌های مقابله با این عرفان‌های دروغین بیش از پیش ضروری است که از رشد و گسترش آنان جلوگیری گردد.

پاره‌ای از کتاب‌ها و مقاله‌ها در این حوزه نوشته شده است؛ از جمله کتاب آفتاب و سایه‌ها و فرقه‌های کاذب از دکتر محمدتقی فعالی و کتاب درآمدی بر عرفان حقیقی و کاذب از احمدحسین شریفی و کتاب عرفان‌های کاذب، راه‌های نفوذ و راهکارهای مقابله از حمزه شریفی دوست و مقاله «بررسی راهکارهای مقابله با گرایش به عرفان‌های نوظهور» از مریم پسند است.

نکته‌ای که قابل ذکر است و این مقاله را متفاوت از کتاب‌ها و مقالات نوشته شده می‌نماید، این است که نویسندگان ذکر شده تنها به توصیف و معرفی این عرفان‌ها و بررسی نظرات صاحبان آن‌ها پرداخته و تنها بخش کوچکی را به راه‌های مقابله با آن‌ها اختصاص داده‌اند؛ از همین رو در این نوشته سعی شده تمام راه‌های علمی و عملی مقابله با عرفان‌های کاذب به صورت اساسی و کامل بررسی گردد. و این تقسیم بندی در مقاله "مریم پسند" که موضوع مشابه با مقاله حاضر است نیامده و همین وجه تمایز و نوآوری این مقاله است، شیوه تحقیق در این پژوهش به صورت توصیفی/تحلیلی است که با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و مقالات گردآوری شده است

معناشناسی

۱. عرفان

مکتبی است که وصول به حقیقت معرفت را از طریق ریاضت و تهذیب نفس و تأمل جستجو می‌کند.^۱

اول. عرفان در لغت

عَرَفَ، معرفت و عرفان به معنای شناختن، آگاهی و بینش و نیز به معنای شناختن حق و خداشناسی است.^۲

عرفان، اعتقاد به یافتن رازهای آفرینش و حقیقت هستی از راه کشف و شهود و تلاش‌های ذهنی است نه از طریق آزمایش و استدلال علمی.^۳

در آیاتی از قرآن کریم، ماده عرف به معنای شناختن عمیق و باطنی است که همگانی نمی‌باشد:

^۱. انوری، فرهنگ بزرگ سخن، ص ۸۲۱.

^۲. عمید، فرهنگ فارسی عمید، ج ۲۷، ص ۸۲۶.

^۳. صدری افشار، فرهنگ‌نامه فارسی، ج ۱، ص ۱۸۹۲؛ صادقی، پیدایش مذاهب و فرقه‌های ضالّه، ص ۶۴.

«وَ إِذَا سَمِعُوا مَا أُنْزِلَ إِلَى الرَّسُولِ تَرَى أَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ مِمَّا عَرَفُوا مِنَ الْحَقِّ»^۱ و چون آیات را که به پیامبر فرود آمده است بشنوید، می بینی چشمانشان از اشک بجوشد به سبب شناختی که از حق دارند.»

بعضی گفته اند که عرفان از کلمه یونانی (mistikos) به معنای امر مرموز، پنهان و مخفی گرفته شده است. برخی نیز عرفان را معادل (gnosis) گرفته اند. اما مراد از عرفان در عرفان اسلامی، شناختن، بازشناختن و دانش یافتن است.^۲

دوم. عرفان در اصطلاح

عرفان در اصطلاح شناخت ویژه ای است که از راه شهود درونی و دریافت باطنی حاصل می شود. شناخت عرفانی از سنخ مفاهیم و الفاظ و صورت های ذهنی نیست، بلکه از سنخ یافتن و دریافتن است.^۳

عرفان در واقع علم به حضرت حق سبحان از حیث اسماء و صفات و مظاهرش و علم به احوال مبدأ و معاد و حقایق عالم و چگونگی بازگشت آن ها به حقیقت واحدی است که همان ذات احدی حق تعالی است و معرفت راه سلوک و مجاهده برای رها ساختن نفس از تنگناهای قید و بند جزئی و پیوستن آن به مبدأ خویش و اتّصاف به صفت کلیت.^۴

پس عرفان حالتی است ملکوتی و مایه ای آسمانی است که در مرحله اوّل در عمق جان و در ذات نفس، همراه با نور ایمان تجلّی می کند و سپس آثارش در اعمال و حرکات و رفتار و اخلاق آدمی ظهور می نماید.^۵

۲. عرفان حقیقی – عرفان کاذب

همه عرفان های دینی را لزوماً نمی توان عرفان حقیقی دانست؛ زیرا ممکن است یک دین دستخوش تحریف یا جعل شده باشد و تصویری غیرواقعی از منبع و منشأ هستی، خدای متعال ارائه دهد.^۶ در چنین دینی، هرچند هدف نهایی شخص عارف، وصول به خدا است؛ اما خدایی که

^۱. مائده: ۸۳.

^۲. استودان، گرایش به عرفان های کاذب، ص ۲۴.

^۳. شریفی، درآمدی بر عرفان حقیقی و کاذب، ص ۲۳ و یزدان پناه، مبانی و اصول عرفان نظری، ص ۶۳.

^۴. قیصری، رساله قیصری (رساله توحید و نبوت و ولایت)، ص ۵۹.

^۵. رحیمیان، تجلّی و ظهور در عرفان نظری، ص ۴۳.

^۶. سجادی، مقدمه ای بر مبانی عرفان و تصوّف، ص ۵۰.

در آن دین مطرح است، خدایی غیرحقیقی و غیرواقعی است. پس عرفان برآمده از چنین دینی، عرفانی غیرحقیقی خواهد بود.^۱

عرفان حقیقی، عرفانی است که از دینی حقیقی و واقعی برآمده باشد. عرفان حقیقی نه تنها هدفی حقیقی و واقعی را دنبال می‌کند، بلکه در آموزه‌های خود نیز کاملاً تابع شریعت و دین حقیقی است که هم غایت آن و هم روش وصول به آن غایت برآمده از دین حقیقی و واقعی و معصوم باشد و هر نوع عرفانی که غیر از این باشد در زمره عرفان‌های کاذب و دروغین خواهد بود.^۲ هر عرفانی، چه حقیقی و چه کاذب، دارای شاخصه‌هایی است. مثلاً: شاخصه عرفان حقیقی، شامل: قرب الهی به عنوان هدف غایی، عدم مخالفت با عقل مطابقت با شریعت، هماهنگی با فطرت انسانی و توجه به همه ابعاد زندگی انسان، تصحیح نسبت به دنیا و آخرت؛^۳ شاخصه عرفان‌های کاذب، شامل: نادیده گرفتن خدا به عنوان هدف غایی، شادمانگی به عنوان هدف غایی، خردستیزی و منطق‌گریزی، شریعت‌ستیزی و فقه‌گریزی، ناسازگار پنداشتن بُعد مادی و روحی وجود انسان، انکار معاد و طرح مسأله تناسخ، قطب محوری و استادپرستی،^۴ که این شاخصه‌ها می‌تواند به شناخت ما از آن عرفان کمک نماید

در بسیاری از امور این دنیا، حق و باطل با هم آمیخته شده است و اهل باطل هرگز رفتار یا اندیشه باطل خود را به صورت محض و عریان ارائه نمی‌دهند و اهل حق نیز غالباً نمی‌توانند همه پیرایه‌های باطل را از حق دور کنند؛ پس لازم است ویژگی‌های هر دو عرفان را بشناسیم تا بتوانیم راه‌های مقابله با عرفان کاذب را با شناختی که از عرفان حقیقی و کاذب به دست می‌آوریم، شناسایی و به کار ببندیم.

۳. ریشه و علل پیدایش عرفان‌های کاذب

عرفان‌های کاذب بر اثر بن‌بست‌هایی که بشر امروزه در زندگی منهای معنویت تجربه کرد پدید آمده‌اند و با بازگشت به سنت‌های کهن معنوی و نیز اصدار بر مبانی بنیادین مدرنیسم ماهیتی پست مدرن پیدا کرده و در راستای اهداف تمدن غرب و نظام سلطه کارکردهایی دارد.^۵

۱. شریفی، درآمدی بر عرفان حقیقی و عرفان‌های کاذب، ص ۳۷.

۲. مصباح، «بازشناسی عرفان حقیقی از عرفان کاذب»، ص ۳.

۳. گروه نویسندگان، جستارهایی در نقد عرفان‌های نوظهور و انحرافی، ص ۱۷-۲۹.

۴. استودان، گرایش به عرفان‌های کاذب، ص ۷۷-۵۰؛ شریفی دوست، کاوشی در معنویت‌های نوظهور، ص ۵۱.

۵. مظاهری سیف، جریان‌شناسی انتقادی عرفان‌های نوظهور، ص ۱۴۵.

کاذب در بازار که بسیاری از مردم بدون اطلاع از مفهوم این نشانه‌ها از آن‌ها استفاده می‌کنند نیز یکی دیگر از راه‌های مقابله با آنان است.^۱

انگشترهای خاص و دستبندهای عجیب و گردنبندهای اسکلتی و چکمه‌های چرمی تزیین شده با فلز و با نشانه‌های خاص، متأسفانه در بازار به راحتی و سهولت قابل دسترس است که در این میان فعالان در زمینه اجتماع و فرهنگ در اقدامی آگاهانه باید اقدام به جمع‌آوری و جلوگیری از تولید و واردات این نشانه‌ها کنند.

پس اعطای مجوز تشکیل سمن‌ها و نظارت بر عرضه بازی‌های رایانه‌ای و جلوگیری از توزیع علائم خاص فرقه‌ها از جمله فعالیت‌هایی است که در عرصه اجتماع می‌توان انجام داد و در مقابل فعالیت‌های فرقه‌های کاذب قد علم نمود و مانع پیشروی آنان شد.

۵. اقدامات امنیتی، انتظامی و قضایی

دستگاه‌های امنیتی و قضایی کشور باید با تمرکز بر تهدیدات امنیتی حاصل از گسترش عرفان‌های انحرافی نسبت به مقابله با آن‌ها اهتمام ورزند و با شناسایی اماکن و مراکز فعالیت، متولیان و مبلغان این فرقه‌ها و رصد کردن فعالیت‌های آنان نسبت به عملیات خنثی‌سازی اقدام نمایند. برخی از اقدامات لازم توسط این دستگاه‌ها بدین شرح است:

(۱) قوه قضائیه با ایجاد راهکارهایی قانونی برای تعریف عناصر مادی و معنوی و قانونی به منظور جرم‌انگاری فعالیت، گسترش و عضوایی این جریان‌ها اقدام نماید.

(۲) کمیسیون امنیت ملی مجلس شورای اسلامی با توجه به تهدیدات امنیتی حاصل از این نوع فعالیت‌ها در ابعاد امنیت ملی، اجتماعی و اخلاقی درصدد تدوین قانون لازم برای مقابله برآید.

(۳) وزارت اطلاعات نسبت به شناسایی و معرفی سردمداران ایجاد و اشاعه و توسعه این نوع عرفان‌ها اقدام نماید.

(۴) در نهایت محاکمه سرکردگان اصلی این جریان‌ها و فرقه‌های انحرافی در دستور کار قرار گیرد.

(۵) نیروی انتظامی با برنامه‌ریزی دقیق و عملیاتی و با کمک وزارت اطلاعات، سردمداران ایجاد و گسترش این عرفان‌ها را شناسایی و دستگیر و تحویل دستگاه قضایی کشور دهد.^۲

از سوی دیگر، نیروی انتظامی در ابعاد ذیل برای مقابله با این جریان‌ها باید اقدام نماید:

^۱. پسند، بررسی علل گرایش به عرفان‌های نوظهور در ایران و پیامدهای امنیتی ناشی از آن، ص ۸۶.

^۲. همان، ص ۹۰.

- (۱) از ساخت و توزیع و فروش علنی علائم و نشانه‌های شناخته شده فرقه‌ها جلوگیری کند.
- (۲) از تبلیغات و عضوگیری این فرقه‌ها در فضای مجازی جلوگیری کند.
- (۳) از استفاده علنی از مدل‌های مو، لباس، آرایش و علائم رایج فرقه‌ها ممانعت به عمل آورد.
- (۴) رصد کردن و خنثی‌سازی تبلیغات منفی این فرقه‌ها.^۱

نتیجه‌گیری

امروز موج سهمگین عرفان‌های کاذب چنان در حال گسترش است که هیچ گروه و طیف یا منطقه جغرافیایی خاصی از این خطر در امان نیست. بسیاری از آموزه‌ها و تعلیمات این گروه‌ها در قالب فیلم و کارتون و کتاب‌هایی پخش می‌شود و گاهی هم بدون ذکر نام و مضمون و محتوا با زبان هنر به ذهن و قلب مخاطب منتقل می‌شود. اگر به میزان شیوع عرفان‌های کاذب توجه شود، شکی نمی‌ماند که باید اقدام به پیشگیری و درمان نمود و روشن است که به صورت مستقیم باید به مقابله با آنان پرداخت. مقاله حاضر تحت عنوان راه‌های مقابله با عرفان‌های کاذب در جوامع مدرن، اقداماتی را که در این راستا می‌تواند یاریگر نهادهای مختلف اجتماعی و فرهنگی و امنیتی باشد را مطرح نموده است که مهم‌ترین برنامه‌های مقابله‌ای را می‌توان تحت عناوین برنامه‌های دینی و اعتقادی و فرهنگی و آموزشی و اجتماعی و امنیتی بیان نمود که پس از مطالعات انجام شده به این نتایج دست یافته ایم.

- (۱) بهترین راه مقابله با گسترش عرفان‌های کاذب، برجسته‌سازی برتری‌های عرفان حقیقی نسبت به عرفان‌های کاذب و معرفی زیبایی‌های موجود در آن است تا وعده‌های دروغین مبلّغان و بانیان و متولیان این عرفان‌ها نتوانند جایگزین این زیبایی‌ها گردند.
- (۲) استفاده از ساخت فیلم‌های سینمایی و تهیه و توزیع نرم‌افزارهای ارزان‌قیمت برای معرفی اهداف ناصحیح این عرفان و تقویت فرهنگ اسلامی از یک طرف و جلوگیری از توزیع نمادهای خاص این فرقه‌ها از طرف دیگر به مقابله با آن‌ها پرداخت.
- (۳) تقویت برنامه‌های آموزشی در سنین مختلف از دیگر اقدامات مقابله‌ای است که این آموزش‌ها هم باید به عنوان برنامه‌های درسی در ادوار مختلف تحصیلی در نظر گرفته شود و هم آموزش‌های ساده که بتواند در دسترس عموم قرار گیرد.

^۱. پسند، راهکارهای مقابله با گرایش به عرفان‌های نوظهور، ص ۹۷.

۴) شناسایی اماکن این فرقه‌ها و دستگیری مبلّغان آن‌ها توسط نیروهای امنیتی و انتظامی از جمله راه مقابله‌ای دیگر است که می‌توان در برنامه مقابله گنجاند.

در پایان ذکر این نکته مهم است که مبارزه و مقابله باید مبتنی بر تقویت ارزش‌های دینی و فرهنگی و ارتقای سلامت فرهنگی باشد تا برنامه و اقدامات مبارزه مستقیم با این فرقه‌ها نگاهی به روش قرآن کریم در برخورد با افکار و اندیشه‌های باطل، وظیفه متولیان حوزه فرهنگ را به خوبی روشن می‌سازد.

فهرست منابع

الف: کتب

۱. قرآن کریم.

۲. استوان، معصومه، گرایش به عرفان‌های کاذب، قم: نهاد نمایندگی، نشر معارف، ۱۳۹۷ هـ.ش.

۳. انوری، حسن، فرهنگ بزرگ سخن، تهران: سخن، ۱۳۸۹ هـ.ش.

۴. جوارشکیان، عباس، مجموعه مقالات، مشهد: بنیاد بین‌المللی فرهنگی- هنری امام رضا علیه السلام، چاپ اول، ۱۳۹۴ هـ.ش.

۵. حاجی آقازاده، وحید، آشنایی با عرفان‌های نوظهور در سواره انتقادی، قم: مؤسسه خاتم النبیین، ۱۳۹۹ هـ.ش.

۶. دهخدا، علی‌اکبر، لغت‌نامه فارسی، تهران: مؤسسه دهخدا، ۱۳۱۰ هـ.ش.

۷. رحیمیان، سعید، تجلّی و ظهور در عرفان نظری، قم: تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۶ هـ.ش.

۸. سجادی، ضیاءالدین، مقدمه بر مبانی عرفان و تصوّف، تهران: سمت، چاپ چهارم، ۱۳۷۴ هـ.ش.

۹. شریفی، احمدحسین، درآمدی بر عرفان حقیقی و کاذب، قم: صهبای یقین، ۱۳۸۷ هـ.ش.

۱۰. شریفی دوست، حمزه، کاوشی در معنویت‌های نوظهور، قم: دفتر نشر معارف، ۱۳۹۲ هـ.ش.

۱۱. صادقی، کریم، پیدایش مذاهب و فرقه‌های ضالّه، قم: ناشر مهدی نراقی، ۱۳۹۴ هـ.ش.

۱۲. صدری افشار، غلامحسین، فرهنگ‌نامه فارسی، ج ۱، فرهنگ معاصر، ۱۳۸۸ هـ.ش.

۱۳. عمید، حسن، فرهنگ فارسی عمید، تهران: امیرکبیر، چاپ بیست و هفتم، ۱۳۸۲ هـ.ش.

۱۴. فعالی، محمدتقی، آفتاب و سایه‌ها (نگرشی به جریان‌های نوظهور معنویت‌گرا)، تهران: نشر عابد، چاپ نهم، ۱۳۹۰ هـ.ش.

۱۵. _____، زمزمه‌های شیطانی، آسیب‌شناسی عرفان‌های کاذب، تهران: نشر دار الصادقین، ۱۳۹۱ هـ.ش.

۱۶. قیصری، داود بن محمود، رساله قیصری (رساله توحید و نبوت و ولایت)، به کوشش: جلال‌الدین آشتیانی، تهران: نشر علمی-فرهنگی، ۱۳۷۵ هـ.ش.

۱۷. گروه نویسندگان، جستارهایی در نقد عرفان‌های نوظهور و انحرافی، قم: دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۹۰ هـ.ش.

۱۸. مظاهری سیف، حمیدرضا، جریان‌شناسی انتقادی عرفان‌های نوظهور، قم: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه، ۱۳۸۷ هـ.ش.

۱۹. معین، محمد، فرهنگ فارسی، تهران: امیرکبیر، چاپ بیست و پنجم، ۱۳۸۵ هـ.ش.

۲۰. مهدوی کنی، سعید، دین و سبک زندگی، تهران: دانشگاه امام صادق علیه السلام، ۱۳۸۷ هـ.ش.

۲۱. یزدان‌پناه، یدالله، مبانی و اصول عرفان نظری، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، ۱۳۸۹ هـ.ش.

ب: مقالات

۲۲. پسنده، مریم، «بررسی راهکارهای مقابله با گرایش به عرفان‌های نوظهور»، فصلنامه پژوهش‌های حفاظتی و امنیتی دانشگاه امام حسن علیه السلام، سال سوم، شماره ۱۴، ۱۳۹۴ هـ.ش.

۲۳. _____، «بررسی علل گرایش به عرفان‌های نوظهور در ایران و پیامدهای امنیتی آن»، فصلنامه پژوهش‌های حفاظتی و امنیتی، سال سوم، شماره ۱، ۱۳۹۳ هـ.ش.

۲۴. ظهیری، سید محمد، «مغالطه اشتراک لفظ عرفان در عبارت عرفان‌های نوظهور»، مشهد: بنیاد بین‌المللی فرهنگی- هنری امام رضا علیه السلام، ۱۳۹۴ هـ.ش.
۲۵. عشقی، داریوش، «راه‌های مقابله با عرفان‌های بدلی»، مجموعه مقالات، قم: صهبای یقین، ۱۳۹۱ هـ.ش.
۲۶. مصباح، محمدتقی، «بازشناسی عرفان حقیقی از عرفان کاذب»، نشریه معرفت، شماره ۲۱۹، ۱۳۹۰ هـ.ش.
۲۷. مظاهری سیف، حمیدرضا، «نقد عرفان پست مدرن»، فصلنامه کتاب نقد، شماره ۳۵، ۱۳۸۷ هـ.ش.